

УДК 373.5:342.813+(371.31:37.04)

Олена Васьківська, аспірантка Інституту педагогіки
НАПН України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті автор розглядає необхідність формування у старшокласників комунікативної компетентності та роль діалогу в процесі навчання. Ефективність формування комунікативної компетентності учнів старшої школи залежить від форм і методів навчання, які вчитель використовує під час навчального процесу. Передусім учитель має бути орієнтований на особистісну модель взаємодії з учнем.

Ключові слова: старшокласник, діалог, навчальний діалог, діалогічне спілкування, комунікативна компетентність.

Літ. 10.

Елена Васьковская, аспірантка Інституту педагогіки
НАПН України, г. Киев

ФОРМИРОВАНИЕ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШЕКЛАСНИКІВ В ПРОЦЕСЕ ДІАЛОГІЧЕСКОГО ОБЩЕННЯ

В статье автор рассматривает необходимость формирования у старшеклассников коммуникативной компетентности, роль диалога в процессе обучения. Эффективность формирования коммуникативной компетентности учащихся старших классов зависит от форм и методов обучения, использованных учителем в учебном процессе. Прежде всего, учитель должен быть ориентирован на личностную модель взаимодействия с учеником.

Ключевые слова: старшеклассник, диалог, учебный диалог, диалогическое общение, коммуникативная компетентность.

Olena Vaskivska, Ph. D. student of Institute of Pedagogic NAPS
of Ukraine, Kyiv

FORMATION OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF DIALOGIC COMMUNICATION

The author considers the necessity of forming communicative competence in high school students, talks about the role of dialogue in the learning process. Efficiency of formation of communicative competence of high school students depends on the forms and methods of training used by the teacher in the learning process. First of all, the teacher should be focused on the personality model of interaction with the student.

Keywords: high school student; dialog; educational dialogue; dialogic communication; communicative competence.

Постановка проблеми. За стрімкого розвитку високих технологій, що формують і забезпечують реалізацію інтерактивних зв'язків, водночас зростає залежність людей від світу ІКТ, які почасті підмінюють живі інтеракції. Передусім йдеться про «вторгнення» соціальних мереж у життя людини і її «психічну залежність» від віртуального середовища. Тож живе діалогічне спілкування опиняється під загрозою, нівелюється роль і значення вправного володіння мовою, за якого формується комунікативна компетентність особистості.

Діти все частіше віддають перевагу віртуальному спілкуванню, оперуючи різними «комп'ютерними» символами і смайликами зокрема. Поволі використання грамотної мови і вправне мовлення відсуваються за межі актуальних потреб. Така ситуація поглиблює феномен «смайликового мислення», формуючи

«кліпову свідомість», спричиняє запинання у процесі розгортання мисленнєво-мовленнєвих актів, що аж ніяк не справляє позитивного впливу на гармонійний розвиток особистості підлітка.

Школа залишається чи не єдиним місцем, де старшокласники наживо спілкуються та вчаться висловлювати свої думки. Саме вчитель має навчити дітей правильно говорити, творчо мислити, бути здатним висловити свою думку і розуміти співрозмовника. Для того щоб оволодіти вміннями діалогічного спілкування, учням не достатньо навчитися запитувати і відповідати. Для цього потрібні специфічні вміння. Старшокласники повинні мати значний запас слів і реплік, аби забезпечити здатність якісно спілкуватися, відстоювати свою лінію у спілкуванні, враховувати зміни у складі учасників розмови, прогнозувати мовну поведінку співрозмовника (співрозмовників) тощо.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі дослідження комунікативної компетентності присвятили свої роботи психологи і педагоги – А. Бодальов, Е. Берн, Н. Голуб, Т. Гордон, Л. Виготський, В. Кан-Калік, А. Мудрик, Л. Петровська, Т. Яценко та ін. Важливість формування комунікативної компетентності розглядалась у працях Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, В. Давидова, І. Підласого, В. Шитової та ін. Останнім часом у педагогічній науці з'явилася низка досліджень, присвячених питанням формування і розвитку розмовно-комунікативних умінь учнів. Учені Л. Скуратівський, М. Пентелюк, С. Омельчук, Г. Шелехова говорять про об'єднання і безперервне формування мовної і мовленнєвої компетентностей школярів, що розвиватиме відповідні компетенції. С. Омельчук, наприклад, під комунікативною компетенцією розуміє сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, необхідних для сприйняття чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [7, с. 2–5].

Зрозуміло, що викінчено сформованої комунікативної компетенції бути не може априорі, адже і людина, і мова, і суспільство взаємозумовлено розвиваються, піддаючись наразі впливам, викликам, закономірностям, законам тощо глобалізованого світу. Утім, формувати комунікативну компетентність слід хоча б тому, що це є постійною готовністю до контакту (Добрович А.). Це пояснює вчений з позицій свідомості і мислення. Людина мислить, а це означає, що живе вона в режимі діалогу, постійно враховуючи мінливість ситуації, зіставляючи її зі своїми інтуїтивними очікуваннями, а також і з очікуваннями партнера по спілкуванню [3, с. 93].

Ми цілком погоджуємось із трактуванням комунікативної компетентності як складової життєвої компетентності, яка включає в себе «сукупність здібностей, пов'язаних з ефективним спілкуванням, а саме: володіння рідною та іноземними мовами, знання, уміння і навички, пов'язані із застосуванням засобів комунікації, наявність вмінь, пов'язаних з розумінням психологічних особливостей спілкування, здатність і готовність до реалізації навичок уникнення та розв'язання конфліктів, володіння навичками самопрезентації [10, с. 3]».

Мета статті – проаналізувати особливості формування комунікативної компетентності старшокласників, визначити найбільш ефективні варіанти організації навчального процесу, які сприятимуть формуванню комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Здатність до ведення діалогу зароджується в дитинстві і передбачає вміння висловлювати свою думку, розуміти співрозмовника, знаходити спільне або навпаки – знаходити відмінності, доповнювати одне одного, обґрунтовувати свою позицію, інформувати і переконувати, висловлювати емоційне ставлення до отриманої інформації. Останнім часом учені все частіше використовують термін «комунікативна компетентність» при визначенні досягнень людини у спілкуванні зі співрозмовником.

Нам імпонує думка Н. Лавриченко, яка розглядає компетентність особистості як психолого-соціальну якість, «яка означає силу і впевненість, джерелом яких є відчуття власної успішності і корисності. Компетентність сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням [5, с. 434]». Комунікативна компетентність характеризується низкою здатностей людини, з одного боку, а здібності людини, з іншого боку, визначають її (компетентності) глибину, що виявляються у швидкості, глибині і міцності оволодіння засобами і прийомами мовленнєвої діяльності. Це, зокрема, вміння слухати, сприймати й відтворювати (як усно, так і письмово) інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати співрозмовника і відстоювати свої думки. Результатом мовленнєвої діяльності (бесіда, читання, письмо) є формування мовленнєвої компетентності особистості.

Формування комунікативної компетентності старшокласників залежить від форм і методів навчання, які вчитель використовує під час навчального процесу. Передусім учитель має бути

==с. 169==

орієнтований на особистісну модель взаємодії з учнем: активно залучати учня до пошуку нової інформації, мотивувати його до прояву ініціативи і самостійності. Для старшокласників, які є суб'єктами навчально-виховного процесу, важливо вміти правильно висловлювати свої думки, долати сором'язливість, оцінювати ситуацію спілкування, вміти вдаватися до нестандартних рішень, творчо мислити [1, с. 55]. Тож учителеві слід бути добре підготовленим до уроку, володіти вміннями використовувати значну кількість наочного матеріалу, проводити нестандартні уроки, наводити приклади з життя. Це, звісно, стимулюватиме учнів до глибшого сприйняття матеріалу, викличе інтерес до нових тем і бажання опанувати новий матеріал.

З огляду на це, а також з метою організації процесу «засвоєння, розширення, поглиблення, систематизації знань учнів, розвитку їхніх інтересів та здібностей» доцільно широко використовувати дидактичні ігри, адже, «коли дитина виконує розумову діяльність із захопленням, вона не зазнає перевантаження навіть при затраті на виконання завдань досить багато часу. І навпаки, дитина швидко втомлюється, якщо виконує легкі, але одноманітні вправи, бо в цьому процесі не беруть участі позитивні інтелектуальні емоції (задоволення, радість, здивування) [8, с. 143]». У цьому контексті провідну роль у формуванні комунікативної компетентності можна віддати навчальному діалогу. До педагогічних технологій організації навчального діалогу ми відносимо рольові ігри, навчальні дискусії (диспути) і діалоги, моделювання діалогічних ситуацій. Рольова гра сприяє прояву в учнів (під керівництвом учителя) ініціативи, здатностей змагатися й опановувати профільні знання, розвиває вміння і навички, формує творчий стиль діяльності. Водночас ігрова технологія забезпечує позитивну емоційну та інтелектуальну атмосферу в класі, створюючи сприятливий психологічний комфорт кожному учаснику, підвищуючи мотивації до навчальної комунікативної діяльності. Завдяки рольовій грі старшокласники отримують змогу відчувати себе тим чи іншим героєм твору або видатною особистістю, у такий спосіб «проживаючи життя» іншої людини, що, безумовно, сприяє розкриттю їхніх прихованих талантів.

Диспут використовується для того, щоб старшокласники вміли обґрунтовувати свої судження, опонувати помилковим твердженням і поглядам, погоджуватися з переконливими й аргументованими доведеннями своїх опонентів. Диспути сприяють поживленню розмови, концентруванню уваги, наданню гостроти проблемі, винесеній на обговорення. Через диспут старшокласники отримують досвід публічних виступів та не бояться брати участь у дискусії, чітко та стисло висловлювати свої думки.

Як рольова гра, так і диспут вимагають аргументацій, адже в навчальній діяльності вони активно стимулюють інтерес до навчання. Як зазначає Ю. Васюков, пізнавальна гра, навчальна дискусія належать до педагогічних методів, за яких уможлиблюється проблемне навчання та забезпечується інтенсифікація педагогічного процесу [2]. Відтак, моделювання діалогічних ситуацій є важливою дидактичною умовою. Під моделювання діалогічних ситуацій ми розуміємо процес створення і дослідження відповідних моделей. Виходячи з визначення моделі, її основною ознакою ми вважаємо здатність: а) відображати об'єкт дослідження; б) замішувати об'єкт; в) у процесі дослідження давати нову інформацію про об'єкт.

Застосування моделювання як методу навчання суттєво підвищує ефективність формування умінь діалогічного спілкування старшокласників. Однак, слід пам'ятати про виразність мовлення як комунікативну його якість. На думку, М. Пентилюк, така виразність досягається за самостійного мислення, і знання мови на хорошому рівні, за інтересу до співрозмовника і, взагалі, розвинутого чуття мови [9].

У процесі формування умінь діалогічного спілкування старшокласників доцільно використовувати різні види діалогічних ситуацій: ситуації-проблеми (передбачають аналіз стану справ у запропонованій проблемній ситуації, визначення оптимальних шляхів і способів розв'язання її), ситуації-оцінки (діяльність, що передбачає оцінку вже прийнятого рішення або вибір одного із запропонованих варіантів з подальшим умотивованим висновком), ситуації-вправи (відпрацювання структурних компонентів діяльності в умовах діалогу; забезпечується можливість оцінити ступінь оволодіння її методами). Без належних умінь і навичок діалогічного спілкування

на ефективність трансакцій годі чекати, адже «процес комунікації утруднюється, якщо носій мови є лінгвістично некомпетентним (не вміє створювати граматично вправні мовні конструкції, не має навичок спілкування), з іншого боку, якщо не володіє навичками стратегічної діалогічної (універсальна складова спілкування) взаємодії [4, с. 9]».

Форми спілкування між співрозмовниками можуть бути найрізноманітнішими, однак, найчастіше навчання діалогічного мовлення зводиться лише до вправ на «запитання–відповідь», де окремі діалогічні єдності не завжди між собою

== с. 170 ==

логічно пов'язані. Отже, завдання вчителя – знайти шляхи навчання діалогу, наближеному до діалогу природного. Перед учителем також постає необхідність створити умови, які сприятимуть формуванню в учнів уміння діалогічного мовлення. Це можуть бути такі технології спілкування між учнями:

- «запитання–відповідь–контрзапитання» (поставлені запитання і виголошені відповіді піддаються потім колективному обговоренню);
- «імпровізація» (учні обирають цікаву для них тему; переносять події в нові умови; інтерпретують зміст того, що відбувається);
- «фінал історії» (учитель пропонує вигадати або сконструювати іншій фінал відомого твору чи фільму) тощо.

Словом, у процесі формування у старшокласників комунікативної компетентності слід ураховувати закономірності навчання мови, що є, як переконують науковці, взаємозв'язком між лінгвістичною теорією та мовленнєвою практикою, залежністю результатів навчання і засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, яке створюється й функціонує в процесі навчання, детермінує повсякденне життя [6].

Також серед можливих варіантів, що сприяють розвитку комунікативної компетентності на уроках, можна виокремити: відтворення в класі певної сцени з твору, написання твору на тему «Герої – один рік потому». Доречним буде аналіз діалогів літературних героїв, завдяки яким старшокласники зможуть глибше оцінити багатогранність української мови, звернути увагу на форму подачі думок, знайти різні варіанти аргументації своєї думки і навчатися слухати інших.

Висновок. Людина новітньої доби, усвідомлюючи це чи ні, потерпає від «благ» віртуального середовища і гіперпростору. Ці чинники цивілізаційного розвитку «витісняють» живе спілкування людей одне з одним. Форми, методи, засоби і технології навчання у сучасній школі мають бути спрямовані на формування комунікативної компетентності учнів. Цей процес аж ніяк не протиставляється окресленим викликам і чинникам, а покликаний гармонізувати існування людини, її розвиток, становлення, життєдіяльність загалом.

Формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі діалогічного спілкування має забезпечувати, передусім, уміння позиціонувати себе, вести діалог з будь-яким співрозмовником. Серед іншого, учні мають уміти: підтримувати контакт у спілкуванні, дотримуючись норм і правил; слухати співрозмовника з повагою і терпимістю до чужої думки; висловлюватися, аргументувати і в культурній формі відстоювати свої погляди; стимулювати співрозмовника до продовження спілкування; грамотно розв'язувати конфліктні ситуації і уникати конфліктів у спілкуванні; змінювати (за потреби) свою мовну поведінку; оцінювати успішність ситуації спілкування; коректно завершувати ситуацію спілкування.

Ефективність формування умінь діалогічного спілкування старшокласників може бути досягнута за забезпечення кожному учневі умов становлення і зміцнення суб'єктної позиції, свободи вибору способів розв'язання навчальних проблем. Учень має відчувати в собі сили опанувати ситуацію успіху, не боятися проявляти самостійність у визначенні підходів до пізнання і долучатися до колективного пошуку істини чи передбачуваного освітнього результату.

1. Васьківська Г.О. Формування комунікативної компетентності старшокласників на основі засвоєння системи знань про людину [Текст] / Г.О. Васьківська // Українська мова і література в школі, 2012. – № 2. – 52–57 с.

2. Васьков Ю.В. Педагогічні теорії, технології, досвід [Текст] / Ю.В. Васьков. – Х. : Скорпіон, 2000. – 120 с.

3. Каюмов А.Т. Коммуникационная компетентность личности как цель социализирующего воздействия образовательного процесса [Текст] / А.Т. Каюмов // *Инновации в образовании*, 2007. – № 5. – 93–98 с.

4. Косянчук С.В. Чи справді риторика так потрібна старшокласникам? [Текст] / С.В. Косянчук // *Вивчаємо українську мову і літературу*. – 2010. – №34. – С. 7–14.

5. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси [Текст] / Н.М. Лавриченко. – К. : Віра Інсайт, 2000. – 444 с.

6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах [Текст] / [М.І. Пентиліук, С.О. Караман, О.В. Караман, О.М. Горошкіна, З.П. Бакум та ін.] ; за ред. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

7. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису / Сергій Омельчук // *Дивослово*. – 2006. – № 9. – с. 2–5.

8. Педагогічний словник / [за ред. дійс. чл. АПН України Ярмаченка М. Д.] – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.

9. Пентиліук М.І. Культура мови та стилістика : підруч. [Текст] / М. І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

10. Шедловська Н.В. Розвиток комунікативної компетентності учнів на уроках української мови та літератури [Текст] / Н.В. Шедловська. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 84 с.